

УДК 373.091(477) "1920/1930"

О. В. Мушка,
аспірант

(Інститут педагогіки АПН України)

РЕФОРМУВАННЯ НАРКОМОСОМ ЗМІСТУ ОСВІТИ В ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ 1920-1930 РР.

У статті розкрито проблему реформування змісту освіти в шкільних закладах України періоду 1920-1930 рр. Проаналізовано нормативні документи Наркомосу Радянської України щодо реформування змісту освіти, виявлено їх вплив на формування нового змісту навчальних програм для шкільних закладів. Обґрунтовано комплексну систему навчання та представлені навчальні плани трудових шкіл досліджуваного періоду.

Актуальність проблеми. Розбудова української держави, інтеграція і глобалізація соціальних, економічних та культурних процесів вимагають кардинального оновлення національної освіти України. Тому виникає потреба критичного і творчого осмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями.

Зазначене спонукає до вивчення здобутків у галузі теорії та практики шкільної освіти. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз її розвитку та подальше творче використання його результатів з урахуванням нових вимог і можливостей держави дадуть змогу якісно оновити й удосконалити програмно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в сучасній загальноосвітній школі.

Саме 1920-1930-ті рр. позначені пошуками нового як у змісті освіти, так і в методах, формах і засобах навчання. Це було десятиліття становлення радянської системи освіти, коли руйнувалися і відмирили старі педагогічні умови, і водночас, виникали інші, що відповідали завданням нової соціально-економічної формації.

Ступінь досліджуваності. Аналіз історико-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що різні аспекти освітніх проблем у 1920-1930 рр. знайшли відображення в працях таких науковців як Т. Васьковича, М. Гриценка, Л. Березівської, В. Липинського, Б. Ступарика та ін. У їх дослідженнях розкриваються проблеми загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, створення нової української системи освіти в Україні першого десятиріччя радянської влади.

Наукові дослідження українських учених, зокрема Т. Завгородньої, Л. Дерев'яної, В. Пилипчука подають значний обсяг інформації про проблеми змісту, форм та методів навчально-виховного процесу, формування творчих здібностей, розвиток активності та самостійності учнів загальноосвітньої школи 1920-1930 рр.

Водночас, ознайомлення з опублікованими працями, аналіз наведених у них результатів свідчать про те, що ще далеко не всі проблеми реформування змісту освіти в шкільних закладах України 1920-1930 рр. знайшли своє відображення в історико-педагогічних дослідженнях. Важливість розв'язання цієї проблеми для реформування змісту сучасної шкільної освіти, творчого врахування досвіду минулого, побудови моделей розвитку майбутньої національної системи освіти зумовили вибір теми статті.

У запропонованому дослідженні робиться спроба проаналізувати нормативні документи Наркомосу Радянської України щодо реформування змісту освіти, виявити їх вплив на формування нового змісту навчальних програм для шкільних закладів 1920-1930 рр., що і є метою даної статті.

Отже, **предметом** дослідження виступає зміст освіти шкільних закладів Радянської України 1920-1930 рр., його організаційне оформлення в тогочасних навчальних планах і програмах.

Виклад основного матеріалу. У становленні нової системи освіти в Радянській Україні компартійне керівництво і Наркомос особливе місце визначали реформуванню її навчально-виховного процесу. Саме в 1920-1930 рр. відбувалися зміни в підходах до створення навчальних планів та програм для закладів шкільної освіти.

Школа, як важливий механізм радянської ідеологічної системи, повинна була чітко усвідомити, якими знаннями, навичками та уміннями повинен володіти учень з кожного навчального предмета та в кожному класі. Такі чіткі уявлення могли дати лише ґрунтовно розроблені навчальні плани та програми, які покликані були ефективно реалізуватися в навчально-виховному процесі шкільних освітніх закладів.

Аналізуючи нормативні документи Наркомосу, а саме "Бюлетені Наркомосвіти", переконуємося в тому, що Наркомос виконував функцію керівництва навчально-виховним процесом у шкільній мережі Радянської України 1920-1930 рр. При Наркомосі був створений науково-методологічний комітет. Він був центральним контрольним органом усієї навчально-методичної роботи установ та органів

Наркомосвіти знизу доверху, а також виконував завдання планування і вдосконалення навчально-методичної роботи в установах освіти [1: 57].

Діяльність науково-методичного комітету, насамперед, полягала в систематичному контролі і перегляді навчальних планів, програм, конспектів, підручників та навчально-допоміжних засобів, які використовувалися в освітніх установах Наркомосу, в тому числі й закладах шкільної мережі.

Досліджуючи дане питання, переконуємося в тому, що стан шкільного навчання, починаючи з 1920-го р., передбачав зміну всього навчального процесу. У даний період Наркомос здійснював активний пошук найбільш ефективної системи навчання, намагався активізувати творчий пошук педагогів у складанні навчальних програм і планів.

Враховуючи, що складовою частиною навчального процесу в освітніх закладах була виховна робота, яка мала на меті формування свідомого і активного будівника нового суспільства, почав здійснюватися перехід від предметної системи навчання до так званої "комплексної".

Запровадження комплексного навчання стало загальношкільним завданням, хоча головна увага приділялася початковій ланці освіти – I-му концентру. Вперше ідеї комплексності, як підходу до організації навчання, постали перед українськими педагогами в 1920 р. з утвердженням радянської влади в республіці. У перших документах радянської влади, прийнятих у 1920-1921 рр. ("Декларація про соціальне виховання" та "Порадник соціального виховання"), була запропонована система організації педагогічного процесу, яка ще не була комплексною, але наближалася до неї. У цих програмних документах усі настанови щодо навчання й виховання дітей мали яскраво виражений характер і спиралися на такі принципи: взаємозв'язок дитини і природи (дитина – частина природи); організація навчання дітей на основі їхніх потреб та ідей саморозвитку; велика роль гри, розваг, відпочинку як провідних факторів виховання дитини; трудові засади діяльності школи, її зв'язок із життям [2].

Варто відзначити, що на початку 1920-х років на навчально-виховний процес негативно впливало те, що шкільні заклади ще не мали стабільних навчальних планів і програм. Учителям доводилося працювати без єдиного, обов'язкового для всіх шкіл навчального плану.

За дозволом Наркомосу Радянської України органи народної освіти й школи самі склали навчальні плани, враховуючи місцеві умови (тривалість навчального року, наявність учителів, навчально-матеріальної бази та ін.). Наркомос визначав лише загально-педагогічні засади роботи шкіл, зокрема перелік навчальних дисциплін, які підлягали вивченню.

Починаючи з 1921-го р., Народний Комісаріат Освіти, щорічно видавав спеціальні "Порадники соціального виховання", в яких вміщувалися матеріали про школу і виховання в Україні, положення і статуту дитячих установ, програмні матеріали тощо [3; 4; 5; 6]. "Порадники соціального виховання" були головним джерелом, звідки вчительство брало настанови стосовно впровадження комплексного навчання.

Аналізуючи зміст "Порадника соціального виховання" за 1921 рік, знаходимо інформацію про те, що "основною формою соціального виховання дітей є школа-клуб, тобто – денний дитячий будинок. Центром уваги в таких школах, особливо в перші роки навчання була не рідна мова, арифметика чи інша навчальна дисципліна, а те, що оточує дітей" [3: 56].

Про комплексне навчання не йшлося і в "Пораднику соціального виховання" за 1922 рік, але загальні підходи до організації навчання та змісту освіти свідчать про розвиток ідей у напрямі комплексності [4]. Вже в 1923 році Наркомос запропонував здійснити перехід до "комплексної системи" навчання, де замість навчання дисциплін вивчалися окремі теми комплексів. Увівши комплексну систему навчання, Наркомос намагався дати учневі не абстрактні, формальні знання, а потрібні в реальному житті.

Для забезпечення переходу шкіл до нової системи навчання Наркомос видав низку вказівок і методичних посібників з питань роботи за комплексною системою.

Так, у 1923 р. Київська філія Наукового педагогічного комітету склала невеликий проект програми з навчання в трудових школах (перші 4 групи) за "комплексним методом". У "Спробі практичного переведення комплексного методу" (програма навчання й виховання у молодшому концентрі семирічної трудової школи) були представлені такі дві вимоги:

- перша: навчаючи дітей, виходити з життя, а не від книжки й теорії;
- друга: рішуче відмовитися у молодших групах від предметної системи викладання [7: 4].

Стосовно вивчення предметів за комплексною системою, слід відзначити, що окремо навчальні дисципліни не вивчалися. Вони безпосередньо входили до комплексів. Найголовнішими предметами було вивчення краєзнавства, природознавства, культурознавства, що й відмічалось у "Спробі практичного переведення комплексного методу" [7].

Цілком зрозуміло, що вивчати життя діти могли лише за допомогою двох могутніх знарядь: рідної мови, що є засобом передачі думок словом і на письмі; та математики, що вивчає лічбу та міру. Тому саме цим предметам надавалося не меншого значення [7: 6].

Варто зазначити, що це були лише перші спроби переходу від предметної до комплексної системи. На початку 1920-х років у багатьох школах ще діяла предметна система навчання, де учні вивчали рідну мову, арифметику, краєзнавство, природознавство, географію, малювання, співи, фізкультуру, ручну працю.

Як результат подальшої праці Наркомосу над удосконаленням комплексної системи навчання, в 1925 р. вийшов новий "Порадник соціального виховання" [5]. У ньому вже чітко були подані плани проведення комплексних тем. Тематика їх була спрямована на вивчення трудової діяльності й мала на меті підготувати учнів до конкретної сільськогосподарської праці (в селі) та промислової (в місті).

Навчальний матеріал з тієї чи іншої комплексної теми поділявся на три колонки: "природа", "праця", "суспільство".

У першій колонці "природа" було зібрано матеріал, що допомагав учням зрозуміти явища природи і використання їх на користь суспільства та людини. Навколишній світ пропонувалося вивчати шляхом безпосереднього спостереження та проведення дослідів. Друга колонка "праця" вказувала на формування трудових навичок і вмінь учнів. У колонці "суспільство" містилися питання, що ознайолювали учнів з розвитком суспільних відносин і проблемами, що постають перед людством, та шляхами їх розв'язання. Засвоєння навичок мови, письма, читання, рахування повинно було поєднуватися з вивченням реальних явищ, які спостерігаються в природі та суспільстві. Комплексна система навчання велику увагу приділяла самостійній роботі та пошуку знань учнями [5].

За вимогами Наркомосу були розроблені два варіанти програм – для сільських і міських шкіл. Вважалося, що сільська школа орієнтувалася на сільське господарство, вивчення сільськогосподарського виробництва і всіх тих соціально-економічних явищ, що пов'язані з ним. Завдання першого концентру сільської семирічки полягало у вивченні сільського господарства свого району.

За таким же планом проводилося вивчення трудової діяльності в міських школах. У програмах увага приділялася в основному промисловості міста. Вивчаючи трудову діяльність міста, починаючи від тих форм праці, що оточували школу, поступово поширюючись і поглиблюючись, вивчалася в цілому міське виробництво [5].

Розглядаючи й аналізуючи комплексні програми, варто відмітити, що учні безпосередньо отримували ті знання, які були потрібні їм у реальному житті. Деякі педагоги вважали, що така комплексна система не давала учням формальних знань, тому після школи вони лишалися неписьменні. Щодо таких зауважень, то в "Пораднику соціального виховання" (1925 рік) було зазначено: "категорично визнаємо, що в природі комплексів є формальні знання, інакше без них як можна було б вивчати трудову діяльність; сума формальних знань дійсно не збігається з сумою знань, що давала стара школа, з цілком зрозумілої причини: в комплексах взято лише ті знання, які потрібні для життя; комплексні програми ніколи не відкидали потреби навмисних вправ, набувати і закріплювати знання та вміння, коли в цьому є потреба" [6: 8].

Слід зазначити, що комплексні програми для закладів шкільної освіти, вміщені в "Порадниках соціального виховання", не були стабільними. Вони детально переглядалися Наркомосом і до них постійно вносилися зміни. Наркомос та працівники освіти постійно працювали над розробкою та вдосконаленням навчальних планів та програм для закладів шкільної освіти.

У 1927–1929 рр. комплексні програми були переглянуті і в результаті комплексність уже не була обов'язковою для всіх без винятку занять. До програм були внесені завдання з розвитку навичок читання, письма, лічби, які лише опосередковано пов'язувалися з комплексністю.

У "Бюлетені народного комісаріату освіти" за березень 1929 року знаходимо постанову "До всіх відділів освіти на транспорті та до Окрфілій спілки Робосу", де представлено проект навчальних планів для трудових шкіл [8: 18-19].

Навчальний план поданий у таблиці 1.

Дані таблиці 1 засвідчують, що в 1929 р. більше уваги було приділено загальноосвітнім предметам. Враховуючи вимоги вчителів, наголошувалося на необхідності озброювати учнів основами предметів. Комплексний матеріал у молодшому концентрі був скорочений. Полегшенням для вчителів було й те, що навчальний матеріал розміщувався не в колонках, як у попередніх комплексних програмах.

Починаючи з 1930 р., після впровадження загального обов'язкового початкового навчання, Наркомос затвердив нові плани для закладів шкільної освіти, але значних змін у переліку навчальних дисциплін не прослідковувалося.

Висновок. Враховуючи головну особливість 1920-1930 рр., створення нової системи освіти, слід зазначити, що зміст шкільної освіти зазнав істотних змін. Характерним для навчальних планів та програм того періоду було запровадження комплексної системи. Навчальні дисципліни не вивчалися окремо, а об'єднувалися в комплекси. "Порадники соціального виховання", що виходили у світ під керівництвом Наркомосу, були навчально-методичним джерелом запровадження комплексного навчання в шкільних закладах освіти Радянської України.

Таблиця 1.

Навчальний план трудових шкіл

Навчальний план I концентру (для сільських та міських шкіл)				
Вид роботи	Групи			
	I	II	III	IV
1. Розвиток мови (письмо, читання, 3-4 гр., розмова). Проробка матеріалу з соціально-трудового природничого оточення, гігієни тощо (бесіди, розмови, спостереження, екскурсії, досліди, практичні роботи, ліпка, аплікація, малювання)	11	11	13	13
2. Лічба і міра	5	5	5	5
3. Фізвиховання (педгімнастика, вправи, ігри, спорт)	3	3	3	3
4. Співи	2	2	2	2
5. Громадсько-корисна робота та робота диторганізацій (зв'язок із оточенням, виконання громадських доручень, участь у компаніях, збори учнівських організацій)	3	3	3	3
6. Праця в майстернях	-	-	2	2
Разом:	24	24	28	28
Навчальний план II концентру (для міських шкіл)				
Вид роботи	Групи			
	V	VI	VII	
1. Суспільствознавство	4	4	4	
2. Мови (укр., рос) Німецька	6 2	6 2	6 2	
3. Природознавство	6	6	6	
4. Математика	4	4	4	
5. Фізвиховання	2	2	2	
6. Креслення та малювання	2	2	2	
7. Співи, музика	1	1	1	
8. Громадсько-корисна робота	3	3	3	
9. Майстерні	3	3	3	
Разом:	33	33	33	
Навчальний план II концентру (для сільських шкіл)				
Вид роботи	Групи			
	V	VI	VII	
1. Суспільствознавство	4	4	4	
2. Укр. мова та література	4	4	4	
3. Рос. мова та література	2	2	2	
4. Природознавство	6	6	6	
5. Сіл. господарство	2/4	2/5	2/5	
6. Математика	4	4	4	
7. Креслення та малювання	2	2	2	
8. Співи (хор)	1	1	1	
9. Фізкультура	2	2	2	
10. Практична робота	3/6	3/6	3/6	
Разом:	30/35	30/35	30/35	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Положення про державний науково-методичний комітет Наркомосвіти УСРР // Бюлетень Наркомосвіти. – 1925. – лютий. – Ч. 2 (7). – С. 57-58.
2. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): [навчальний посібник] / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 328 с.
3. Порадник по соціальному вихованню дітей. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1921. – 134 с.
4. Порадник соціального виховання. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1922. – 165 с.
5. Порадник соціального виховання. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1925. – 162 с.
6. Порадник соціального виховання. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1927. – 152 с.
7. Спроба практичного переведення комплексного методу. – Харків: Держ. вид. України, 1923. – 84 с.
8. До всіх відділів освіти на транспорті та до Окрфілій спілки Робосу // Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1929. – 19-22 березня. – №12 (151). – С. 17-19.

Матеріал надійшов до редакції 20.08. 2010 р.

Мушка О. В. Реформирование Наркомобром содержания образования в школьных заведениях Украины периода 1920-1930 гг.

В статье раскрыта проблема реформирования содержания образования в школьных заведениях Украины периода 1920-1930 гг. Проанализированы нормативные документы Наркомобра Советской Украиной по реформированию содержания образования, определено их влияние на формирование нового содержания учебных программ для школьных учреждений. Обоснована комплексная система обучения и представлены учебные планы трудовых школ исследуемого периода.

Mushka O. V. The Reformation of Education Content in the School Establishments of Ukraine by Narkomos in 1920-1930.

In this article the problem of reforming the educational content of school facilities in Ukraine during 1920-1930 is disclosed. Statutory documents Narkomos of Soviet Ukraine on curriculum reform are analysed, their influence on the formation of new curriculum content for school institutions is defined. A complex system of teaching and curricula of labour school of the investigated period are grounded.